

Medycyna i polityka w życiorysach Kazimierza Noiszewskiego, Józefa Piłsudskiego, Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego oraz Felicjana Sławoja Składkowskiego

Medicine and politics in the lives of Kazimierz Noiszewski, Józef Piłsudski, Bolesław Wieniawa-Długoszowski and Felicjan Sławoj Składkowski

Agnieszka Polak¹, Robert Rejda², Damian Czepita³, Marek Rękas⁴, Andrzej Wróbel¹

¹ Zakładu Historii Nauk Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Lublinie
ul. Szkolna 18, 20-124, Lublin
Kierownik: dr n. farm. *Andrzej Wróbel*

² Kliniki Okulistyki Ogólnej Katedry Okulistyki Uniwersytetu Medycznego w Lublinie
ul. Chmielna 1, 20-079 Lublin
Kierownik: prof. dr hab. n. med. *Robert Rejda*

³ Katedra i Klinika Okulistyki Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie
al. Powstańców Wlkp. 72, 70-111 Szczecin
Kierownik: prof. dr hab. n. med. *Wojciech Lubiński*

⁴ Klinika Okulistyki, Wojskowy Instytut Medyczny, Centralny Szpital Kliniczny Ministerstwa Obrony Narodowej
ul. Szaserów 128, 04-141 Warszawa
Kierownik: ptk prof. dr hab. n. med. *Marek Rękas*

SUMMARY

Changes in the economy in Poland in the years 1864–1914 generated changes in the structure of society. A new social stratum, the intelligentsia, was formed from the educated children of rich landowners. To meet social needs Polish universities in Cracow and Lviv opened new departments of medicine.

The article presents fragments of the biographies of 4 Poles: Kazimierz Noiszewski, Józef Piłsudski, Bolesław Wieniawa-Długoszowski and Stanisław Sławoj Składkowski to illustrate how their study of medicine affected their further activity as patriots and politicians. Kazimierz Noiszewski was an emigrant

who lived and worked as an ophthalmologist in Russia. He tried to support the Polish community and Polish medical knowledge. For Józef Piłsudski and Stanisław Sławoj Składkowski medical studies gave freedom of thought and the opportunity to meet other patriots. Bolesław Wieniawa-Długoszowski was a man of many interests, and after graduating from a medical university in Lviv, and a short stay in Paris, he became engaged in military service for his country.

Key words: education of doctors, Polish working intelligentsia, medicine and political and social activity.

STRESZCZENIE

W konsekwencji zmian ekonomicznych, jakie dokonały się podczas XIX w., ukształtowała się grupa polskiej inteligencji pracującej, m.in. lekarzy. Studia podejmowała młodzież pochodzenia mieszczańskiego, a w II połowie XIX w. wzrosła liczba studentów wywodzących się z rodzin ziemiańsko-szlacheckich. Polacy kończyli uczelnie wyższe poza granicami ziem polskich, spolonizowane po 1867 r. Uniwersytety w Krakowie i Lwowie.

Artykuł przedstawia fragmenty biografii czterech Polaków: Kazimierza Noiszewskiego, Józefa Piłsudskiego i Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, Felicjana Sławoja Składkowskiego,

którzy po 1864 r. podjęli studia medyczne. Kazimierz Noiszewski, dziecko emigrantów politycznych, żył i pracował w Rosji, aktywnie wspierał działalność Polonii oraz rozwój polskiej nauki medycznej. Józefowi Piłsudskiemu i Felicjanowi Sławojowi Składkowskiemu studia medyczne otworzyły drogę do konspiracyjnej i politycznej działalności. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, postać o wszechstronnych zainteresowaniach, po ukończeniu studiów medycznych na Uniwersytecie Lwowskim i krótkim pobycie w Paryżu zaangażował się w walkę o wyzwolenie Ojczyzny.

Słowa kluczowe: kształcenie lekarzy, polska inteligencja pracująca, medycyna i działalność polityczno-społeczna.

WSTĘP

Wśród postaci, które wywarły znaczący wpływ na proces odrodzenia się Polski po 1918 r., znajdowało się wiele osób mających w różnym okresie swojego życia kontakt z medycyną. Niektórzy łączyli praktykę zawodową z zaangażowaniem w pracę społeczno-polityczną i/lub literacką. Wśród nich

warto wymienić Tadeusza Boya-Żeleńskiego czy ptk. Felicjana Sławoja Składkowskiego.

Nie można także nie wspomnieć o grupie późniejszych lekarzy legionowych, którzy po odzyskaniu niepodległości nie porzucili kontaktu z medycyną, pełniąc odpowiedzialne funkcje państwowe. I tak dr Emil Bobrowski był w latach 1919–1929 posłem na Sejm, a następnie senatorem z listy BBWR,

Eugeniusz Dobaczewski – senatorem IV i V kadencji, Wiktor Gosiewski – posłem na Sejm, a następnie senatorem, generał brygady Jan Kołłątaj-Sprzednicki – wieloletnim Komendantem Centrum Wyszczepienia Sanitarnego i Inspektorem Służby Zdrowia, a później senatorem III kadencji, gen. Jerzy Nadolski – współtwórcą i komendantem Akademii Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego.

Czy można spiąć jedną klamrą niezwykle życiorysy tak wielu Polaków, których łączył wybór studiów medycznych i/lub wykonywanie zawodu lekarza? Warto przynajmniej częściowo odpowiedzieć na tak postawione pytanie, w tym też celu poddano analizie życiorysy czterech ludzi, którzy w różnym zresztą stopniu odcisnęli piętno na losach polskiej kultury narodowej.

KAZIMIERZ NOISZEWSKI (1859–1930)

Kazimierz Noiszewski urodził się 11 września 1859 r. w Wilnie w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Józef Bazylia brał udział w powstaniu styczniowym [1, 2]. Po jego klęsce podzielił los ponad 40 000 Polaków wywiezionych w głąb Rosji lub zesłanych na Syberię [3, 4, 5]. Jako więźniowie polityczni nie mogli oni pełnić publicznych funkcji i pracować w zawodach lekarza, nauczyciela czy farmaceuty [4]. Rodzina Noiszewskich zamieszkiwała w europejskiej części Rosji. Chłopiec ukończył gimnazjum w miejscowości Orzeł. W 1877 r. rozpoczął studia medyczne na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Moskiewskiego. Był to jeden z sześciu istniejących wówczas w Cesarstwie Rosyjskim uniwersytetów (Charków, Moskwa, Petersburg, Kijów, Dorpad, Kazań). Na tej uczelni studiowało wielu polskich studentów z Królestwa Polskiego i Ziem Zabrzanych [6, 7]. Przez jeden semestr (1883/1884) uczył się również w charakterze studenta nadzwyczajnego na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego [8]. W 1883 r. Aleksander III wydał manifest zezwalający większości polskich więźniów politycznych na powrót do kraju [6].

Po ukończeniu studiów K. Noiszewski rozpoczął specjalizację z okulistyki. W 1886 r. uczył się w klinikach wiedeńskiej i paryskiej. Rok później podjął pracę w okolicach Dyneburga (od 1893 r. Dźwińska), w kurorcie Pohulanka nad Dźwiną. Był to obszar zamieszany przez liczną ludność pochodzenia polskiego. Kazimierz Noiszewski założył tam poliklinikę okulistyczną, która wkrótce uzyskała zasłużoną popularność [1, 2]. W 1889 r. ogłosił swój wynalazek elektroftalmu, który przyniósł mu rozgłos w środowisku zawodowym. Przez cały czas swojej praktyki utrzymywał żywe kontakty z polskimi lekarzami, współpracował też z rosyjskimi towarzystwami naukowymi [7, 9]. Od 1899 r. systematycznie publikował własne osiągnięcia naukowe w wydawanym przez Wiktora Bolesława Wicherkiewicza „Postępie Okulistycznym”. Razem walczyli o prawo do reprezentowania polskiej nauki na arenie międzynarodowej [9, 10]. Pod koniec XIX w. związał się z Cesarską Wojskową Akademią Medyczną w Petersburgu, ważnym ośrodkiem naukowym kształcącym lekarzy wojskowych i weterynarzy dla armii, a także stanowiącym kuźnię kadry naukowej innych

rosyjskich uczelni [6]. W 1900 r. uzyskał na tej uczelni tytuł doktora medycyny (ryc. 1). Tam również w latach 1908–1918 prowadził wykłady ze studentami, żywo działając w petersburskim Związku Polskich Lekarzy i Przyrodników.

RYCINA 1. Kliniczny budynek najstarszej uczelni medycznej w Rosji, w której na początku XX w. wykładał K. Noiszewski. Akademia powstała pod koniec XVIII w., od 1881 r. nosiła nazwę Cesarskiej Wojskowej Akademii Medycznej w Petersburgu. W 1935 r. nadano jej imię Siergieja Mironowicza Kirowa

W 1918 r. K. Noiszewski powrócił do niepodległej Polski. Podjął pracę w Ministerstwie Zdrowia, współpracując w organizowaniu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, gdzie objął Katedrę Okulistyki. Prowadził wykłady z diagnostyki, higieny i terapii narządu wzroku. W 1921 r. przeniósł się do Warszawy i został zatrudniony na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego jako profesor zwyczajny. Funkcję tę sprawował do 1929 r. Był twórcą Kliniki Okulistycznej w Szpitalu św. Ducha [11]. Był członkiem założycielem Polskiego Towarzystwa Okulistycznego w 1921 r. [9]. W 1923 r. na własny koszt zaczął wydawać czasopismo „Klinika Oczna” stanowiące swobodną kontynuację „Postępu Okulistycznego”. Zmarł w Warszawie w 1930 r.

JÓZEF PIŁSUDSKI (1867–1935)

Studia medyczne w Rosji podjął również Józef Piłsudski (ryc. 2). Urodził się w Żuławie na Wileńszczyźnie w 1867 r. [12, 13, 14]. Pochodził z wielodzietnej litewsko-polskiej rodziny szlachecko-ziemiańskiej. Józef Wincenty senior (1833–1902) był komisarzem powstania na Żmudzi. Po jego klęsce rodzina Piłsudskich doświadczyła polityki rusyfikacyjnej [12, 13, 14]. W 1874 r. sytuacja ekonomiczna zmusiła rodzinę Piłsudskich do zamieszkania w Wilnie. Józef Piłsudski rozpoczął naukę w gimnazjum. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości miał podążyć śladami starszego o rok Bronisława i podjąć studia w Petersburgu. W 1885 r., mimo niechęci ojca, Józef rozpoczął studia medyczne na rosyjskojęzycznym Uniwersytecie w Charkowie. Wybór tego miejsca był zupełnie przypadkowy. Miasto zamieszkiwało niewielu Polaków (w 1883 r. uniwersytet skończyło dwóch Polaków). Nie istniało wówczas połączenie kolejowe z Wilnem [15]. W 1885 r. J. Piłsudski wyruszył konno do odległego rosyjskiego miasta [15]. Zdał egzaminy po I i II semestrze,

zaliczył zajęcia praktyczne z anatomii i histologii. Włączył się w działalność socjalistycznych kółek tworzonych przez rosyjskich studentów [12]. Po ukończeniu pierwszego roku powrócił przez Petersburg do Wilna. Podjął próby przeniesienia na niemieckojęzyczny jeszcze wówczas Uniwersytet w Dorpadzie (od 1893 r. miasto przemianowano na Jurjew, a uniwersytet na Carski Uniwersytet Jurjewski; dziś Tartu w Estonii). Uczelnia znajdowała się niedaleko od Wilna. Studiowało i wykładało na niej wielu Polaków [6, 13]. *Na początku roku 1887 – jak wspominał J. Piłsudski – zostałem aresztowany w sprawie zamachu na życie Aleksandra III, do której to sprawy ja i brat starszy [...] wypadkowo byliśmy zamieszani. Brat poszedł na katorgę, mnie skazano na pięć lat wygnania do wschodniej Syberji. I tu dopiero, gdy spokojnie mógł rozmyślać nad wszystkim com przeszedł, stałem się tem czem jestem* [14].

Zsyłka na Syberię ostatecznie uniemożliwiła Bogdanowi i Józefowi ukończenie studiów wyższych i skierowała ich życie na zupełnie inne tory. Bronisław Piłsudski badał kulturę i język mieszkańców Syberii. Po powrocie do kraju J. Piłsudski zaangażował się w działalność polityczną powstałej w 1892 r. Polskiej Partii Socjalistycznej. Szybko wszedł w skład jej władz naczelnych. Wśród wielu wyznaczonych celów tejże partii na plan pierwszy wysuwano wywalczenie niepodległej Polski [16]. W 1900 r. J. Piłsudski został ponownie aresztowany, uwięziony w Łodzi, a następnie w warszawskiej Cytadeli. W organizowaniu jego ucieczki ważną rolę odegrało środowisko polskich lekarzy, członków petersburskiego PPS-u. W 1901 r. dotarł do Galicji. Tu rozpoczął działalność organizacyjno-wydawniczą.

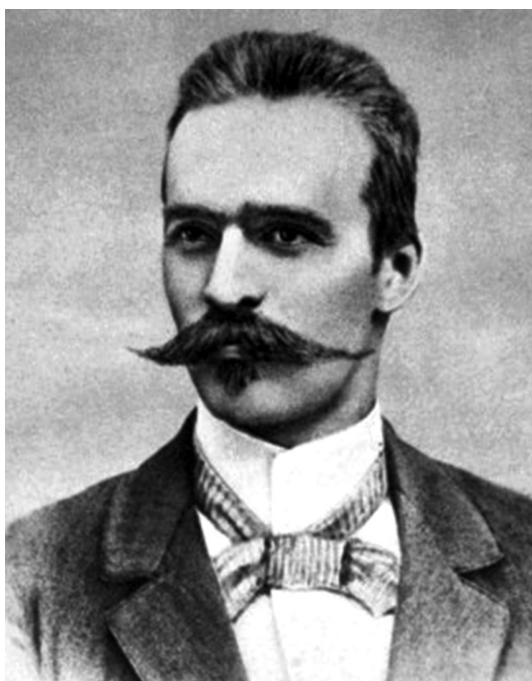
Kontakt J. Piłsudskiego z medycyną był krótki, ciekawe jest jednak to, że w gronie jego zwolenników i przyjaciół było wielu lekarzy, m.in. Bolesław Wieniawa-Długoszowski i Felicjan S. Składkowski. Józef Piłsudski należał do jednych z najwybitniejszych, chociaż kontrowersyjnych postaci swoich

czasów. Był twórcą Legionów Polskich, jego udział w osiągnięciu niepodległości przez Polskę był więcej niż znaczący, miał też duży wpływ na tworzenie II Rzeczypospolitej. Zmarł 12 maja 1935 r.

BOLESŁAW WIENIAWA-DŁUGOSZOWSKI (1881–1941)

Bolesław Wieniawa-Długoszowski (ryc. 3) urodził się 22 lipca 1881 r. w zamożnej rodzinie szlachecko-ziemiańskiej na terenie Galicji [17, 18]. Należał do młodszego pokolenia Polaków niż wcześniej opisani. Gimnazjum ukończył w Nowym Sączu, a wcześniej uczęszczał do szkół we Lwowie i jezuickiego gimnazjum w Chyrowie. W latach 1900–1906 studiował medycynę na Wydziale Lekarskim polsko-ruskiego Uniwersytetu Lwowskiego (UL). W owym czasie żywo uczestniczył w życiu lwowskiej bohemy [19]. Lwów obok Krakowa i Zakopanego stanowił centrum życia kulturalno-artystycznego. Podczas studiów B. Wieniawa-Długoszowski zetknął się z wybitnymi postaciami ówczesnej kultury – Tadeuszem Micińskim i Stanisławem Przybyszewskim. Po uzyskaniu dyplomu doktora wszech nauk lekarskich podjął specjalizację z okulistyki [17, 18]. W tym samym roku wyjechał do Berlina, gdzie przez rok studiował na Akademii Sztuk Pięknych, później do Paryża. W stolicy Francji, u boku swej żony Stefanii Calvas, śpiewaczki operowej, poświęcił się pasji literackiej i tworzeniu Towarzystwa Artystów Polskich, integrując grupę tamtejszej Polonii. Próbował również kontynuować naukę okulistyki.

W 1912 r. pod wpływem fascynacji postacią J. Piłsudskiego włączył się w organizację Związku Strzeleckiego. Do Krakowa powrócił w lipcu 1914 r. i całkowicie zaangażował się w działalność wojskową. W swym dalszym życiu walczył jako legionista, później ułan w 1. Pułku Ułanów Legionów Polskich. Był

RYCINA 2. Józef Piłsudski (1867–1935)

RYCINA 3. Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1881–1942)

wieloletnim adiutantem i najbliższym towarzyszem J. Piłsudskiego. Pełnił liczne funkcje wojskowe i dyplomatyczne, m.in. w 1939 r. ambasadora RP w Rzymie. W październiku 1939 r. został wyznaczony przez pozbawionego możliwości sprawowania urzędu prezydenta Ignacego Mościckiego na swego następcę. Stanowiska tego ostatecznie nie przyjął. Był jedną z najbarwniejszych postaci dwudziestolecia międzywojennego. Zajmował się twórczością literacką. Z „ułańską pasją” uczestniczył w życiu kulturalnym i towarzyskim. Bolesław Wieniawa-Długoszewski zginął tragicznie śmiercią samobójczą 22 lipca 1942 r. w Nowym Jorku.

FELICJAN SŁAWOJ SKŁADKOWSKI (1885–1962)

Felicjan Sławoj Składkowski (ryc. 4) urodził się 9 czerwca 1885 r. w Gąbinie na terytorium zaboru rosyjskiego, w wielodzietnej rodzinie inteligentkiej. Był synem Wincentego, sędziego pokoju, i Anny z domu Wójcickiej [20, 21]. Wincenty Składkowski w wieku 16 lat brał udział w powstaniu styczniowym jako ochotnik w pińczowskim 21. Jamborskim Pułku Ułanów. Felicjan S. Składkowski ukończył gimnazjum w Kielcach. Jesienią 1904 r. rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego (UW). W tym czasie była to uczelnia zrusyfikowana, a władze rosyjskie świadomie prowadziły politykę marginalizacji naukowej pozycji tejże instytucji [6]. Zaraz po rozpoczęciu studiów, 13 listopada 1904 r. F.S. Składkowski został aresztowany za uczestnictwo w zbrojnej manifestacji zorganizowanej przez PPS na Placu Grzybowskiem w Warszawie. Relegowany z UW, został uwięziony na Pawiaku, następnie przewieziony do Kielc, gdzie przebywał pod nadzorem policji. W 1906 r. zbiegł do Krakowa. Podjął dalsze studia lekarskie na polskojęzycznym Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ). W 1911 r.

RYCINA 4. Felicjan Sławoj Składkowski (1885–1962)

uzyskał dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Według biografów od stycznia 1914 r. miał kierować lecznicą chirurgiczną w Sosnowcu [21]. W sierpniu 1914 r. wstąpił do Legionów Polskich, a w październiku 1914 r. uzyskał stopień podporucznika. Pełnił funkcję naczelnego lekarza 1., 5. i 7. Pułku Piechoty Legionów Polskich. W 1915 r. otrzymał awans na porucznika, a rok później na kapitana. W związku z kryzysem przysięgowym w lipcu 1917 r. został internowany przez Niemców i osadzony w obozie w Beniaminowie. W sierpniu 1918 r. rozpoczął pracę jako lekarz w kopalni Saturn pod Sosnowcem. Nadal kontynuował karierę wojskową. W 1919 r. został mianowany szefem sanitarnym przy Inspektoracie Piechoty Legionowej 2. Dywizji Piechoty Legionów. W 1919 r. uzyskał stopień majora, a następnie podpułkownika. W czasie wojny polsko-bolszewickiej kierował m.in. oddziałem sanitarnym GO gen. Lucjana Żeligowskiego. Pełnił też funkcje: szefa sekcji organizacyjnej Departamentu Sanitarnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, szefa sanitarnego GO Jazdy gen. Jana Sawickiego, GO „Dolna Wisła”. Od końca sierpnia 1920 r. był delegatem rządowym przy Polskim Czerwonym Krzyżu. W tym samym roku przeniesiony został do Szpitala Ujazdowskiego, a następnie ponownie do Departamentu Sanitarnego Ministerstwa Spraw Wojskowych. W 1920 r. mianowany został pułkownikiem, a w sierpniu 1921 r. – inspektorem w Wojskowym Instytucie Sanitarnym. W 1923 r. ukończył kurs dla wyższych oficerów w Rembertowie. W 1924 r. przebywał na stażu w Wyższej Szkole Wojennej w Paryżu. Od października 1924 r. sprawował funkcję szefa Departamentu Sanitarnego Ministerstwa Spraw Wojskowych. W tym samym roku uzyskał awans na stopień generała brygady. W kolejnych latach był ministrem spraw wewnętrznych i premierem rządu polskiego. Zmarł w Londynie w 1962 r.

EDUKACJA PATRIOTYCZNA DOMU RODZINNEGO

W dobie zaborów, kiedy istniało realne zagrożenie wynarodowienia młodego pokolenia Polaków, odpowiedzialność za wychowanie dzieci w duchu patriotycznym przejęli rodzice i „szkoły domowe” [6, 16]. Ze względu na brak przymusu edukacji elementarnej większość polskich dzieci przez pierwsze lata uczyła się w domach [14, 16]. W domu uczyli się K. Noiszewski, J. Piłsudski, F. Składkowski i B. Długoszewski. Obok czytania i pisania dzieci uczono: rysunku, języków obcych, muzyki, śpiewu, religii. Ważnym elementem programu było przekazywanie tradycji rodzinnych i narodowych [13]. W tym celu wyposażano domy w bogate księgozbiory, ikonografię historyczną: portrety bohaterów polskiej historii. Uczono dzieci historii poprzez opowieści weteranów powstania listopadowego i styczniowego [17, 18]. Edukacja domowa miała kształtować w młodych umysłach religijność, poczucie odpowiedzialności za ojczyznę i miłość do rodzimego języka. W Galicji młodzież kontynuowała edukację w szkołach polskich. Pod zaborem pruskim i rosyjskim w gimnazjum po raz pierwszy stykała się z polityką germanizacji i rusyfikacji. Szkoły rosyjskie oparte były na systemie donosicielstwa [11, 13]. Reakcją na system ciągłej kontroli była działalność konspiracyjna. Uczniowie

organizowali tajne biblioteki i prenumerowali tajną prasę. W działalność konspiracyjną włączyli się bracia Piłsudscy i F.S. Składkowski [11, 13].

W II połowie XIX w. zmienił się w rodzinach ziemiańskich stosunek do edukacji. Przestała być ona celem samym w sobie [13]. W wyniku represji po powstaniu styczniowym wielu ziemian zostało zmuszonych do wyprzedazy majątków i migracji do miast. Procesom tym towarzyszyła obawa przed nędzą i deklasacją. Rodzice dostrzegali szansę ratowania majątków właśnie poprzez kształcenie dzieci w kierunkach zapewniających stały dochód. W dobie dynamicznych zmian ekonomicznych dyplom stawał się dowodem na posiadanie konkretnych umiejętności zawodowych i pozwalał na poprawę warunków życia zarówno pojedynczych osób, jak i całych rodzin [13]. Nieuchronność zmian dostrzegali B. Długoszowski senior, który po powrocie z powstania w 1864 r. podjął studia w Akademii Technicznej we Lwowie na wydziale inżynierii. Był to kierunek niezwykle popularny wśród potomków rodzin szlacheckich [6, 17]. Praca inżyniera pozwoliła mu na zakup rodzinnego domu swej żony w Bobowej [13]. Studia prawnicze podjął B. Piłsudski, medyczne jego brat Józef i K. Noiszewski [23, 24, 25]. Był to czas, kiedy studia medyczne nie cieszyły się jednak popularnością wśród szlacheckich rodzin. Chociaż tradycja organizowania w dworach szlacheckich doraźnych ośrodków pomocy medycznej dla lokalnej ludności istniała od pokoleń, uważano, że „szlachcicowi nie przystoi studiować medycyny” [13]. Jeszcze w II poł. XIX w. praca chirurga i felczera uznawana była w tych kręgach za „nieczystą” [13, 22]. Stopniowo zmieniał się jednak stereotyp osoby parającej się medycyną. W tajnych bibliotekach młodzież czytała literaturę przekazującą wzorce pracy organicznej: książki Charlesa Darwina, Augusta Comte’a, Herberta Spencera [13, 26, 27]. W procesach podejmowania decyzji co do wyboru studiów ważnym czynnikiem był uniwersalny konflikt pokoleniowy. Dzieci niechętnie podporządkowywały się woli rodziców [13]. Niektórzy, tak jak na przykład B. Długoszowski czy F. Składkowski, podejmowali próby zdobycia zawodu, lecz równoległe poszukiwali własnej drogi życiowej [13]. Inni, tak jak na przykład J. Piłsudski, zdecydowali się na studia medyczne wbrew woli rodziców.

„FILOZOFIA CZYNU”: OŚWIATA, PRACA, CYWILIZACJA

Pozytywizm był jednym z ruchów intelektualnych XIX w. Pod wpływem rozwijającego się w jego obrębie „scjentyzmu” krzepł kult nauk przyrodniczych [6, 26, 27]. W kategoriach przyrodniczych postrzegano również społeczeństwo [6]. Wierzano w możliwość odkrycia praw nim rządzących, a poprzez oświatę budowę zdrowego organizmu społecznego [6, 26, 27]. Na ziemiach polskich zaowocowało to szczególnym nastawieniem praktycznym: indywidualizm romantyzmu zastąpiono wyobrażeniem człowieka jako jednostki społecznej, która w dobie braku instytucji państwowych ma budować silny naród. Przykładów takiej działalności dostarczali lekarze społecznicy: Karol Marcinkowski, Ludwik Gąsiorowski, Ludwik Bierkowski, Tytus Chałubiński. Ze względu na charakter ich pracy spośród

wszystkich grup wolnych zawodów to przede wszystkim lekarze w pełni mogli realizować ideały pracy u podstaw. Zakładali ruchome biblioteki, spółdzielnie pożyczkowe, banki. Zajmowali się kolportażem nielegalnej prasy i książek [28]. Walczyli o budowę szpitali i poprawę standardów życia higienicznego. Współtworzyli ochotnicze straże pożarne, w zaborze rosyjskim jedyne uznawane przez władze carskie instytucje, w obrębie których integrowały się lokalne społeczności, by organizować przedstawienia, koncerty i pogadanki [28]. Pod wpływem tejże działalności zmieniał się stosunek do tego zawodu w środowisku ziemiańsko-szlacheckim.

Obok modelu lekarza społecznika, na przestrzeni XIX w. krzepł model lekarza naukowca. Środowisko lekarzy organizowało się wokół towarzystw naukowych, systematycznie organizowało ogólnopolskie zjazdy. Prawie wszystkie ze względów politycznych odbyły się w Galicji, po 1867 r. centrum rozwoju polskiej medycyny [9]. Podczas inauguracyjnego posiedzenia I Zjazdu Lekarzy i Przyrodników w Krakowie w 1869 r. Józef Dietl mówił: *nie idzie o to, żebyśmy tutaj snuli szumne teorie i systemy mające ludzkość uszczęśliwić, żebyśmy odkrywali wielkie prawdy [...] idzie tu tylko o to, byśmy rozproszeni po różnych częściach i zakątkach kraju, potrafili oszukać i znaleźć się na tym miejscu, odzyskać poczucie naszej siły, żywotność i łączność jakich nas pozbawił wiekowy ucisk [...] byśmy stanęli wspólnie pod sztandarem pracy i miłości do kraju i powiedzieli sobie: jesteśmy i być chcemy* [9]. W tych samych okolicznościach Euzebiusz Czerkawski nawoływał: *nigdy separatyzmy rodowe, prowincjonalne i lokalne nie powstają i nie umacniają się łatwiej, jak w warunkach rozbicia i postradanej samoistności... do ofiarności wzywam i was panowie; niech uleczą spośród nas drobne ambicje i małoduszne prowincjonalizmy, a natomiast zapanuje między nami jedno poczucie i jedna myśl, tj. idea wielkiej wspólnotarodowej harmonii* [9].

W myśl tychże założeń do 1911 r. polscy lekarze utrzymywali żywe kontakty ogólnopolskie. Współpracowano również z Polonią zamieszkującą we Francji, w Rosji i Ameryce [6, 9]. W konsekwencji tejże działalności usystematyzowano polską nomenklaturę medyczną, stworzono czasopisma ogólnolekarskie i branżowe (było ich 10, większość lekarze finansowali z własnej kieszeni), a także walczono o obecność polskiej nauki medycznej na arenie międzynarodowej. W 1869 r. I Ogólnopolski Zjazd Lekarzy i Przyrodników zgromadził 263 uczestników, a w ostatnim przed wojną – 1911 r. brało udział 1302 [9].

ZJAWISKO „NADPRODUKCJI INTELIGENCJI”

W XVIII w. na dworach polskiej magnaterii zatrudniano cudzoziemców, którzy po zakończeniu kontraktu wiązali swą dalszą karierę z wojskiem lub obejmowali katedry uniwersyteckie [31]. Pod koniec XVIII w. pojawiła się grupa lekarzy wywodzących się z lokalnego mieszczaństwa. Jeszcze na początku XIX w. liczba lekarzy praktykujących na ziemiach polskich nie była jednak wysoka. Leczyli oni ludzi zamożniejszych, biedni korzystali z usług znacznie tańszych znachorów, cyrulików, aptekarzy, felczerów, chirurgów [31]. Na przestrzeni XIX w. w obliczu

przemian polityczno-gospodarczo-ekonomicznych wzrosła również liczba lekarzy utrzymujących się przede wszystkim z praktyki prywatnej [32]. W 1858 r. powstała kasa samopomocy lekarskiej, której celem była pomoc finansowa zubożałym lekarzom i ich rodzinom [22].

Pod koniec XIX w. w Europie Środkowo-Wschodniej miało miejsce zjawisko, które Jerzy Jedlicki określił w stosunku do ziem polskich jako „nadprodukcję inteligencji w kraju analfabetów” [33, 34]. Problem ten dotyczył przede wszystkim przedstawicieli wolnych zawodów, którym przyszło realizować się w biednym społeczeństwie. Czasopiśmiennictwo oraz sprawozdania towarzystw o problematyce zawodowej donosiły o złym położeniu materialnym dużej grupy lekarzy [22, 35, 36, 37]. Winą za ten stan miały być: niskie wynagrodzenia za pracę w szpitalu, nadmierna liczba bezpłatnych ambulatoriów i tanich lecznic, brak unormowanych opłat za usługi lekarskie [22]. Lekarze spotykali trudności z założeniem prywatnej praktyki na wsiach lub małych miasteczkach, przegrywając z działalnością aptekarzy, znachorów, babek i felczerów. Przeciętna płaca w Królestwie Polskim, która pozwalała inteligentniejszej rodzinie utrzymać się i wykształcić dzieci, wynosiła 3000 rubli rocznie [22, 36]. W Warszawie zarobki średnie wahały się od 4173 rubli (interniści) czy 3800 (chirurgi), do 2500 rubli [22]. W Częstochowie przeciętne roczne zarobki wynosiły 2300, a w Lublinie 2710 rubli [22]. W małych miasteczkach i na wsi zarobki wahały się 1700–2400 rubli. W Krakowie 1 lekarz przypadał na 411 mieszkańców, we Lwowie na 632 mieszkańców, na wsi galicyjskiej 1 lekarz przypadał na 14 000 osób [33]. Na początku XX w. w galicyjskiej prasie pojawiały się manifesty wzywające do niepodejmowania studiów medycznych [35]. Przytaczane w nich dane statystyczne wskazywały na bardzo duże bezrobocie wśród lekarzy. W 1903 r. blisko 40% dyplomowanych lekarzy na terenach zaboru austriackiego pozostawało bez pracy, a tylko 12% prowadziło prywatne praktyki [22]. Z tych danych wynika, że nie był to czas łatwy dla młodych lekarzy [24, 25].

RUCH SOCJALISTYCZNO-STUDENCKI NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

W 1879 r. powstał ruch Narodnej Woli, w którym studenci, tak jak Józef i Bronisław Piłsudscy, znajdowali przestrzeń do realizowania młodzieńczej potrzeby działania. W swoim programie ruch Narodnej Woli głosił hasła swobód demokratycznych, dając nadzieję na poprawę sytuacji uciskanego narodu polskiego. Priorytety Polaków i Rosjan nie zawsze się pokrywały. Rosyjscy socjaliści w swoich działaniach wykorzystywali metody terrorystyczne. Im przypisuje się szereg zamachów terrorystycznych na życie carskich urzędników. 13.03.1883 r. z rąk zamachowców zginął car Aleksander II. Kolejne zamachy na jego następcę Aleksandra III próbowano przeprowadzić w 1887 r. W rezultacie tychże działań miały miejsca aresztowania m.in. braci Piłsudskich.

W 1892 r. w Paryżu powstała Polska Partia Socjalistyczna (PPS), której celem stało się przede wszystkim wywalczenie

niepodległej Polski. Na jej czele wkrótce stanął J. Piłsudski. Organizacja szybko znalazła wielu zwolenników wśród studentów i inteligencji. Od początku XX w. w Królestwie Polskim zaczęły narastać nastroje rewolucyjne. Oprócz formułowania haseł socjalistycznych coraz bardziej buntowano się też przeciw polityce rusyfikacji. Momentem kulminacyjnym było zorganizowanie przez członków PPS manifestacji na warszawskim Placu Grzybowskiem. Miała ona przede wszystkim być protestem przeciwko przymusowemu wcielaniu Polaków do wojska rosyjskiego w związku z wojną z Japonią [16]. W manifestacji uczestniczył F.S. Składkowski. Doszło wówczas do starcia z carską policją i kozakami. Było to pierwsze od czasu powstania styczniowego starcie zbrojne z zaborcą.

Pod koniec lat 80. XIX w. ze studenckim ruchem ludowym i narodowodemokratycznym zmagająca się konserwatywna społeczność wykładowców polskojęzycznego UJ [6]. W tym czasie na UL narastały konflikty polsko-ukraińskie. Pomimo szeregu procesów dyscyplinarnych, jakie miały miejsce na uczelni, ruch socjalistyczny znajdował coraz większe grono zwolenników wśród dzieci rodzin chłopskich, coraz więcej młodzież uciekało z Królestwa [6]. Na uczelni powstały organizacje socjalistyczne Zjednoczenie, Spójnia, Promień; oświatowe Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza [6]. Na początku XX w. PPS przeniósł swoją działalność do Galicji, gdzie legalnie zaczął organizować struktury wojskowe. Po 1908 r. we Lwowie powołano do życia tajną, nielegalną paramilitarną organizację pod nazwą Związek Walki Czynnej (K. Sosnkowski), od 1910 r. działającą legalnie. W 1911 r. powstał Strzelec oraz związki strzeleckie. Organizacje wojskowe zaczęto tworzyć również wśród zagranicznych studentów (Szwajcaria, Paryż). W ten sposób odrodziły się tradycje wojskowe. Był to czas organizowania parad, defilad strzelców, czas zawodów sportowych, czas, kiedy na nowo zaczęto studiować historię powstań [16]. Młodzież czytała wyrosłą na gruncie naturalizmu literaturę podejmującą zagadnienia moralne człowieka. Jej wyobraźnię kształtowały dzieła Ibsena, Dostojewskiego, Tołstoja, Maeterlincka oraz Żeromskiego. W centrum stawiano już nie tyle naukę i pracę, lecz walkę o wolną „Ojczyznę”. Rozumiano ją nie tylko w kategoriach konfliktu zbrojnego, lecz również podejmowano działania na polu nauki. Wiktor Bolesław Wicherkiewicz i Kazimierz Noiszewski działali na rzecz tworzenia Komitetów Narodowych podczas ogólnoeuropejskich zjazdów lekarskich [9, 10].

POLSCY LEKARZE W CESARSTWIE ROSYJSKIM W II POŁOWIE XIX WIEKU

W drugiej połowie XIX w. do dynamicznie rozwijającej się gospodarczo Rosji zaczęło wyjeżdżać wielu Polaków, głównie mieszkańców zaboru rosyjskiego i Ziem Zabranych [6, 7, 14, 29]. W grupie tej znalazły się również dzieci zesłanych do Rosji powstańców. Szukali w cesarstwie warsztatów badawczych, kariery w placówkach naukowych. Do wyjazdu zmuszała mieszkańców ziem polskich polityka represji i strategii ograniczenia zatrudnienia Polaków na posadach państwowych, która nie

obowiązywała w głębi Rosji [14]. Emigrowano do Moskwy, Odessy, Rygi, do Zagłębia Donieckiego, najczęściej jednak do Petersburga [4, 9]. Wśród polskich emigrantów przeważali przedstawiciele inteligencji, pracownicy służby publicznych, oficerowie, inżynierowie, technicy, robotnicy, kolejarze i lekarze [4, 6, 7]. Liczne, rozrzucone po całym cesarstwie skupiska Polonii integrowały się często wokół domów lekarzy. Ważnym centrum życia kulturalnego w Cesarstwie był Petersburg.

Petersburg był stolicą Rosji od 1712 r. Pod koniec XIX w. odrodziła się tam liczna diaspora Polaków. Polacy wydawali czasopismo „Kraj”, działał polski teatr oraz Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności [7]. W grupie polskiej mniejszości szczególną aktywnością wyróżniali się lekarze. Absolwenci studiów medycznych mogli bez trudu podjąć pracę w całej Rosji, oczywiście jeśli w czasach studiów nie angażowali się w działalność polityczną, co więcej, mogli rozwijać się zawodowo, dochodząc do wysoko płatnych i szanowanych stanowisk. Wielu obejmowało katedry w wyższych uczelniach i kierownictwa klinik w Kazaniu, Dorpacie, Kijowie i Moskwie [6]. W prestiżowej Petersburskiej Wojskowej Akademii Medycznej obok K. Noiszewskiego wykładali i kierowali katedrami: chirurg Hipolit Korzeniowski, psychiatra i neurolog Jan Mierzejewski, psychiatry Jan Baliński i Otto Czeczott, fizjolog Napoleon N. Cybulski, lekarz, chemik i fizjolog Marcei Nencki, balneolog Stanisław Zaleski. W latach 80.–90. XIX w. stopnie docenta prywatnego uzyskało w Akademii 11 Polaków [6]. I właśnie w tejże grupie wykładowców podjęto działania na rzecz stworzenia koła integrującego ok. 100 polskich lekarzy działających w Petersburgu [7]. Obawiając się, że władze nie zechcą zatwierdzić statusu mającej powstać instytucji, organizatorzy zwrócili się do Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności z prośbą o zgodę na utworzenie w jego strukturze filii lekarskiej. 5 marca 1901 r. powstało Koło Lekarzy Polaków w Petersburgu, zwane również Opieką Lekarską. Koło liczyło początkowo 26 członków, w 1906 r. ich liczba wzrosła do 139. Liberalizacja polityki rządu carskiego pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych i wojennych 1905 r. zachęciła działaczy do podjęcia starań o utworzenie osobnego, samodzielnego związku [9]. Ostatecznie został on zalegalizowany w 1907 r. jako Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników. W 1913 r. liczył on 520 członków. Celem organizacji było: *służyć jako ognisko do łączenia się polskich lekarzy i przyrodników na gruncie wszechstronnego roztrząsania zagadnień odnoszących się do wszystkich gałęzi przyrodznawstwa i medycyny... badać Polskę i kraje ościenne pod względem historyczno-przyrodniczym, etnologicznym, lekarskim, sanitarnym i higienicznym, organizować bezpłatną opiekę dla osób niezamożnych, dążyć do poprawy bytu lekarzy*. Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników działał do 1918 r., utrzymywał stałą współpracę z lekarzami działającymi na ziemiach polskich, odegrał również ważną rolę w poprawie standardów życia najbiedniejszych warstw rosyjskiego społeczeństwa, co w zdecydowany sposób wpływało na kształtowanie się powszechnej opinii na temat narodu polskiego [6].

Eliza Orzeszkowa określiła charakterystyczne dla II połowy XIX w. wyjazdy zarobkowe młodzieży mianem „emigracji zdolności” [29]. Zjawisko to powszechnie interpretowano

negatywnie. Kierowano uwagę na proces świadomego wywłaszczania ojczyzny z talentów, a nawet zdradę ideałów patriotycznych. Mniej krytycznie odnoszono się do działalności polskich lekarzy na emigracji. Warto zaznaczyć w tym miejscu, że uniwersytety rosyjskie często reprezentowały ducha odmiennego od polityki Romanowów, kształtowały u studentów cenne postawy dla życia społecznego, takie jak: demokratyzm, poczucie praworządności, wrażliwości na niedolę ludzką, cechy które pozwalały budować wiarę we własne siły i pogłębiać patriotyzm [6]. Niektórzy szybko stali się ludźmi zamożnymi, tak jak K. Noiszewski, a także związany z Odessą i Uniwersytetem w Petersburgu Józef Moczutkowski, członek Towarzystwa Warszawskiego Lekarskiego, Feliks Jachimowicz właściciel zakładu przyrodoleczniczego w Odessie [6]. Jako ludzie wpływowi i niezależni wspierali oni rozwój ojczystej nauki.

PODSUMOWANIE

Kazimierz Noiszewski, Józef Piłsudski, Bolesław Długoszowski i Felicjan Sławoj Składkowski żyli w czasach, kiedy zmienił się wizerunek społecznej roli lekarzy, w czasach, kiedy medycyna stała się nauką przyrodniczą. To wówczas realnych kształtów zaczęły nabierać idee obejmowania opieką medyczną wszystkich warstw społecznych oraz ukształtował się model lekarza-naukowca, któremu opinia społeczna wyznaczyła rolę strażnika polskiej kultury. Misja wpajana od lat dzieciństwa zderzyła się z realiami rynku pracy, wciąż istniejącymi barierami społecznymi oraz ograniczeniami politycznymi. Warto również podkreślić fakt, że o ile wybór studiów medycznych wynikał z różnorodnych przyczyn, głównie ekonomicznych, o tyle równie istotne były kwestie służby ojczyźnie. Nic dziwnego zatem, że w chwili, kiedy realna stała się walka o niepodległą Polskę, wielu zrezygnowało z praktyki zawodowej na rzecz kariery wojskowej.

PIŚMIENNICTWO

1. Śródka A.: *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*. T. III. Aries, Warszawa 1997, 247.
2. Kijas A.: *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku*. Słownik biograficzny. Wyd. Pax, Wyd. Poznańskie, Warszawa–Poznań 2000, 235.
3. Łukawski Z.: *Ludność polska w Rosji 1863–1914*. Ossolineum, Wrocław 1978, 23–175.
4. Kuczyński A.: *Syberia: 400 lat polskiej diaspory*. Atla 2, Wrocław 1998, 481.
5. Kieniewicz S.: *Powstanie styczniowe*. PWN, Warszawa 1983, 738.
6. *Historia nauki polskiej*. Eds: B. Suchodolski, Z. Skubała-Tokarska. Ossolineum, Wyd. PAN, Wrocław 1987, 8–698.
7. Bazyłow L.: *Polacy w Petersburgu*. Ossolineum, Wrocław 1984, 5–398.
8. *Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*. T. M–N. Ed. K. Stopki. Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, Kraków 2011, 741.
9. Cabaj J.: *Walczyć nauką za sprawę Ojczyzny*. Zjazdy ponadzaborowe polskich środowisk naukowych i zawodowych jako czynnik integracji narodowej (1869–1914). Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007, 132–138.
10. *Noiszewski K.*: List otwarty do Redakcji. *Postęp Okulistyczny*. 1909, 11, 8–9.

11. *Malanowski W.H.*: Rys dziejów okulistyki w Polsce. TNW, Warszawa 1949, 34–36.
12. *Jędrzejewicz W.*: Józef Piłsudski (1867–1902): życiorys. Profil, Wrocław 1989, 2–27.
13. *Garlicki A.*: Józef Piłsudski. Czytelnik, Warszawa 1990, 7–30.
14. *Englert J.L.*: Józef Piłsudski. Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1991, 7–32.
15. *Epsztein T.*: Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku. Wyd. DiG, Warszawa 1998, 33–119.
16. *Chwalba A.*: Historia Polski 1795–1819. Wyd. Literackie, Kraków 2000, 499–569.
17. *Majchrowski J.M.*: Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa Długoszewski. Zarys biografii. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, 32–40.
18. *Długoszewski-Wieniawa B.*: Wymarsz i inne wspomnienia. Biblioteka Więzi, Warszawa 1992, 17–30.
19. *Hutnikiewicz A.*: Życie artystyczne Lwowa w latach międzywojennych. Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, Wrocław 1994, 3. <http://www.lwow.com.pl/semper/hutnikiewicz.html> (1.09.2015).
20. Akt urodzenia Felicjana Sławoja-Składkowskiego. Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej, Gąbin, powiat gostyniński 1826–1907, sygn. 64. Archiwum Państwowe w Płocku.
21. Andrzej Chojnowski, Felicjan Sławoj Składkowski, premier Rzeczypospolitej 15 V 1936–30 IX 1939. In: Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej. Ed. A. Chojnowski, P. Wróbel. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, 361.
22. *Wybieralski A.*: Stan materialny lekarzy w Polsce na przełomie XIX i XX wieku. Arch Hist Med. 1967, 30, 445–455.
23. Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887. Wyd. Senatu Akademickiego, Kraków 1887, 244.
24. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. T. 1 (1894/95–1897/98). Lwów 1899, 251.
25. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. T. 2 (1898/99–1909/10). Oprac. W. Hahn. Lwów 1912, 668–671.
26. *Witkowska A., Przybylski R.*: Romatyzm. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2001, 630–656.
27. *Szacki J.*: Historia myśli socjologicznej. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2004, 244–250.
28. *Tatarkiewicz W.*: Historia filozofii. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1997, 69–84.
29. *Szarejko P.*: Przedmowa. In: Słownik lekarzy polskich XIX wieku. Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, Warszawa 1991, 5–15.
30. *Orzeszkowa E.*: Emigracja zdolności. Kraj. 1899, 16.
31. *Howiecki M.*: Dzieje nauki polskiej. Interpress, Warszawa 1982, 192–197.
32. Społeczeństwo polskie od X do XX wieku. Ed. I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara. Książka i Wiedza, Warszawa 1979, 543–548.
33. *Janowski M.*: Narodziny inteligencji 1750–1831. Warszawa 2008, 72–76.
34. *Jedlicki J.*: O narodowości kultury. In: Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX wieku. Ed. J. Maciejewski. IBL Wydawn., Warszawa 1999, 7–11.
35. *Micińska M.*: Inteligencja na rozdrożach 1854–1918. Wyd. Neriton, Warszawa 2008, 13–25.
36. *Bronowski Sz.*: Stan materialny lekarzy Królestwa Polskiego opracowany na zasadzie kwestyjonariusza z roku 1904 i środki zaradcze. Przegl Lek. 1911, 22, 329–335.
37. *Langie A.*: W sprawie polepszenia doli lekarzy. Przegl Lek. 1899, 38, 46, 606–635.